

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядається специфіка соціального інтелекту, визначаються особливості формування соціального інтелекту в дітей дошкільного віку.

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві загострили проблему знеособлення людини у взаємодії із соціальним середовищем. Вирішення цієї проблеми залежить від розвитку здатності до активної соціокультурної адаптації. Засвоєння системи норм відносин до світу, один до одного визначається проявом такої властивості особистості як соціальний інтелект. У свою чергу, соціальний інтелект являє собою індивідуально-особистісну властивість людини, яка виявляється в здатності формувати ставлення до самого себе, прогнозувати результати своєї діяльності, розуміти свою поведінку та поведінку навколишніх.

Метою цієї статті є визначення особливостей соціального інтелекту та аналіз формування і розвитку соціального інтелекту в дітей дошкільного віку.

Теоретичний аналіз літератури показав, що в різний час прихильники різних психологічних шкіл по-своєму трактували поняття "соціальний інтелект": як здатність уживатися з іншими людьми (Ф. Мосс, Т. Хант, 1927); як здатність мати справу з оточуючими (Т. Хант, 1928); знання про людей (Р. Стренг, 1930); здатність легко сходитися з іншими, вміння входити в їхнє положення, ставити себе на місце іншого (П.С. Вернон, 1933); здатність критично і правильно оцінювати почуття, настрої і мотивацію вчинків інших людей (Дж. Ведек, 1947).

Аналізуючи доступний нам матеріал з проблеми дослідження соціального інтелекту, ми прийшли до висновку, що існуючі підходи до визначення соціального інтелекту можна звести до 3 груп.

Відповідно до першого підходу, під соціальним інтелектом розуміють здатність розуміти наміри, почуття й емоційні стани людини за вербальними (словесними) і невербальними проявами (Дж. Гілфорд, Д. Кітінг) [1, с.35].

Соціальний інтелект в рамках цього підходу - це також прояв далекоглядності в міжособистісних стосунках. Його пов'язують із здатністю висловлювати швидкі, майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найбільш вірогідні реакції людини. Це особливий "соціальний дар", що забезпечує гладкість у відносинах з людьми, продуктом якого є соціальне пристосування. (Ємельянов Ю.Н.) [3, с.45].

Г. Оллпорт розглядав соціальний інтелект як властивість, необхідну для успішної взаємодії з людьми, що виявляється в умінні прогнозувати поведінку іншої людини. Однак автор пов'язує його більше з поведінковим умінням, ніж з пізнавальною здатністю.

У Дж. Гілфорда в його концепції соціальний інтелект - це інтегральна інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації. Соціальний інтелект об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (людини як партнера по спілкуванню, групи людей). До процесів, що його створюють, мають відношення соціальна сензитивність, соціальна перцепція, соціальна пам'ять і соціальне мислення. Дж. Гілфорд особливо підкреслює, що розуміння поведінки інших людей і самого себе значною мірою має невербальний характер. Ця здатність необхідна людині для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації. Соціальний інтелект реалізує пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням людини як партнера по спілкуванню і діяльності [2, с.438].

Відповідно до другого підходу, соціальний інтелект – це здатність вбачати і вловлювати складні відносини і залежності в соціальній сфері; інтегральна інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації (М.І. Бобнева, А.Л. Южанинова, Н. А. Амінов, М. В. Молоканов) [7, с. 37].

Р. Стернберг розглядає соціальний інтелект як прояв інтелекту в соціальній адаптації, при спілкуванні з оточуючими людьми. Автор представляє цілісну теорію інтелекту з трьох аспектів: внутрішнього компонента, пов'язаного з обробкою інформації (компонентний інтелект), ефективності володіння новою інформацією (емпіричний інтелект), прояви інтелекту в соціальній адаптації (ситуативний інтелект), який включає в себе соціальний інтелект разом з практичним інтелектом (вміння вирішувати щоденні проблеми).

Н. Кентор, Дж. Кіглсторм розглядають соціальний інтелект як здатність, що дозволяє людям сприймати події соціального життя з мінімумом несподіванок і максимальною особистою користю. Соціальний інтелект дозволяє індивіду пристосуватися до навколишнього світу. Компоненти соціального інтелекту – здатність до вирішення практичних завдань, вербальні здібності і соціальна компетентність [9, с.85].

Згідно з третім підходом, соціальний інтелект забезпечує розуміння вчинків і дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій (міміки, поз, жестів). (Б. Г. Ананьєв, А. А. Бодальов, Х. Харднер, В. Н. Мясіщев, А. А. Леонтьєв, Л. А. Петровська, Г. А. Ковальов).

Х. Гарднер в рамках теорії множинних інтелектів описав міжособистісний інтелект (здатність розуміти інших і жити із ними), який, на наш погляд, відповідає поняттю "соціальний інтелект" – здатності розуміти інших людей.

О. П. Джон спільно з колегами визначили сім складових соціального інтелекту. Когнітивні елементи – оцінка перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, відкритість у відношенні до оточуючих. Поведінкові елементи – здатність мати справу з людьми, соціальна пристосовуваність, теплота в міжособистісних стосунках. Це трактування повторює теорії інших дослідників, але містить аспекти (акцент на теплоту в міжособистісних відносинах і відкритість стосовно інших людей), які ще не були враховані і можуть бути визначені поки лише емпірично [1, с.71].

Т. Вонг, Дж.Дей, С. Максвел, Н. Меара у роботі про соціальний інтелект розділили на три компоненти: соціальні

знання (знання правил етикету); соціальна проникливість (здатність розуміти емоційний стан інших); соціальна інтуїція (здатність розуміти спостерігається поведінка в рамках соціального контексту).

На наш погляд, соціальний інтелект – це здатність розпізнавати, передчувати і прогнозувати поведінку, вчинки і дії інших людей.

Аналіз робіт Дж. Гілфорда, Р. Стернберга та ін. показав, що соціальний інтелект є когнітивною складовою комунікативних здібностей особистості і професійно важливою якістю в професіях типу "людина – людина", а також деяких професіях "людина – художній образ".

Вітчизняними (М. І. Бобнева, Ю. Н. Ємельянов, В. Н. Куніцина, Д. В. Люсин, Д. В. Ушаков, А.Л. Южанинова тощо) і зарубіжними (Р. Стернберг, Р. Селман та ін.) вченими були розкриті у вивченні соціального інтелекту багато загальних закономірностей. Проте вікові аспекти розвитку соціального інтелекту і проблема взаємозв'язку соціального інтелекту і психічних процесів особистості вивчені недостатньо, психологічна наука знаходиться лише на підступах до вирішення цих складних проблем.

Новим і перспективним напрямком у психології розвитку є розробка проблем формування соціального інтелекту, який забезпечує людині пізнання й орієнтацію в соціальній дійсності. Так, Роберт Селман виділяє п'ять основних етапів розвитку соціального інтелекту:

Нульова, досоціальна стадія – коли дитина не орієнтується у світі соціальних відносин, не розрізняє внутрішні, психологічні і зовнішні, фізичні принципи поведінки.

Перша стадія розвитку соціального інтелекту – стадія диференціювання зовнішнього і внутрішнього світу, коли думки і почуття (свої і чужі) виділяються в самостійну реальність, стають предметом інтересу дитини.

Друга стадія узгодження різних точок зору, намірів, дій. На другій стадії соціального розвитку дитина пробує зайняти позицію іншої людини і пропонує партнеру приміряти свою позицію.

Третя стадія розвитку соціального інтелекту досягається з розумінням системи людських взаємодій (10-12 років).

Четверта стадія соціального розвитку припускає усвідомлення різних рівнів людської близькості й уміння або здатність вчитися способом побудови відносин на різних рівнях близькості.

Вищий рівень розвитку соціального інтелекту не завжди пов'язаний з вищою стадією інтелектуального розвитку (за Ж. Піаже), так як між здатністю вирішувати формально-логічні та соціальні завдання не існує строго однозначної відповідності.

У онтогенезі соціальний інтелект розвивається пізніше, ніж емоційна складова комунікативних здібностей – емпатія. Його формування стимулюється початком шкільного навчання. У цей період збільшується коло спілкування дитини, розвиваються її сензитивність, соціально-перцептивні здібності, здатність переживати за іншого без безпосереднього сприйняття його почуттів, здатність до децентрації (вміння стати на точку зору іншої людини, відрізнити свою точку зору від інших можливих), що і становить основу соціального інтелекту. Порушення, гіпотрофія цих здібностей може стати причиною асоціальної поведінки, або викликати схильність до такої (Михайлова) [5, с.61].

Дошкільний вік – найважливіший період формування особистості і міжособистісних відносин. А.В. Запорожець підкреслював значення цінних психофізіологічних властивостей і якостей, придбаних дітьми дошкільного віку, для становлення їх особистості. Розвиток соціального інтелекту сприяє адаптації дитини до школи, успішності включення в нове, більш складне, соціальне середовище.

На етапі підготовки до навчання в школі можливе розширення ресурсів дитини, необхідних для встановлення взаємовідносин з іншими людьми (Л. А. Коломінський, Є. А. Панько, А. В. Запорожець, Д. І. Фельдштейн, С. Л. Рубінштейн). Саме в цей період закладаються і формуються властивості особистості, що впливають на її соціалізацію (Н. А. Ананьєва, Ю. А. Ямпольська, Н. Н. Подд'яков) [8, с.15].

У старшому дошкільному віці складаються суб'єктивні та об'єктивні передумови для активного розвитку в дітей соціального інтелекту. Соціальний інтелект дошкільнят має своєрідність своєї структури, що включає в себе комунікативно-особистісний компонент, психологічні характеристики самосвідомості та особливості соціальної перцепції. Найважливішою психологічною умовою успішного його розвитку у дітей є інтенсивна їх взаємодія у формі позаситуативно-особистісного спілкування зі значущими дорослими, а також оволодіння батьками, вихователями дитсадків та вчителями початкової школи соціально-педагогічної компетентністю.

На основі аналізу літератури (М.І. Бобнева, Ю.Н. Ємельянов, Р. Селман, Д. Кітінг) можна виділити наступні джерела розвитку соціального інтелекту:

1. Життєвий досвід, - йому належить провідна роль у розвитку комунікативної компетенції. Важливий досвід міжособистісного спілкування.

Його характеристики наступні:

1) він є соціальним, - включає інтеріоризовані норми і цінності конкретного громадського середовища;

2) він є індивідуальним, тому що ґрунтується на індивідуальних особливостях і психологічних подіях особистого життя.

2. Мистецтво, - естетична діяльність багатостороннє збагачує людину: і в ролі творця, й у ролі того, хто сприймає твори мистецтва. Воно сприяє розвитку комунікативних умінь.

3. Загальна ерудиція – це запас достовірних і систематизованих гуманітарних знань, які стосуються історії та культурі людського спілкування, якими володіє даний індивід.

4. Наукові методи – припускають інтеграцію всіх джерел комунікативної компетенції, відкривають можливість опису, концептуалізації, пояснення і прогнозу міжособистісної взаємодії з подальшою розробкою практичних засобів підвищення комунікативної компетенції на рівні індивіда, груп і колективів, а також всього суспільства [7, с.53].

Для вивчення соціального інтелекту в дітей дошкільного віку можна використовувати Тест "Соціальний інтелект" Дж. Гілфорда (субтест "Історії із завершенням", субтест "Групи експресії"), також можуть використовуватися різні проєктивні методики з використанням зображень різних ситуацій, емоцій, станів людини.

Нами було проведено пілотажне дослідження, в якому брало участь 20 дошкільнят. Ми використовували Тест "Соціальний інтелект" Дж. Гілфорда, а саме субтест "Історії із завершенням" і субтест "Групи експресії". Субтест "Історії із завершенням" являє собою набір картинок із зображенням різних життєвих ситуацій, що відбуваються з певними людьми. У кожному завданні ліворуч розташований малюнок, що зображає певну ситуацію. Випробовуваний повинен визначити почуття і наміри діючих у ній персонажів і вибрати серед трьох малюнків справа той, який показує найбільш правдоподібний варіант продовження (завершення) даної ситуації. У кожному завданні необхідно передбачити, що станеться після ситуації, зображеної на лівому малюнку, ґрунтуючись на почуття і наміри діючих у ній персонажів.

У субтесті "Групи експресії" представлені картинки, на яких зображені пози, жести, міміка, тобто виразні рухи, що відображають стан людини. У кожному завданні субтеста серед чотирьох малюнків справа випробовуваний повинен вибрати той, який підходить до групи з трьох малюнків ліворуч, тому що відзеркалює подібний стан людини.

Стимульний матеріал для дошкільнят нами був трохи спрощений. При проведенні субтеста "Історії із завершенням" було зафіксовано, що в 5% досліджуваних здатності до пізнання поведінки вище середнього, у 30% - середні здібності, у 60% - здатності нижче середнього та у 5% - низькі здібності до пізнання поведінки.

Субтест "Групи експресії" показав, що у 15% досліджуваних здатності до пізнання поведінки вище середнього, у 60% - середні здібності і у 25% - здатності до пізнання поведінки нижче середнього.

Інтерпретуючи одержані дані, ми можемо говорити про те, що у дошкільнят більше переважає здатність зрозуміти настрій, емоції, почуття іншої людини, а от прогнозувати і розуміти поведінку, взаємодію людей ще складно. Тому діти дошкільного віку ще погано орієнтуються в навколишніх подіях, часто потрапляють у конфліктні ситуації, не розуміючи, що саме відбувається. Вони ще не ознайомлені з нормами, правилами поведінки. Дуже важливо в такому віці допомогти дитині, пояснити, чому відбуваються ті чи інші події, чому люди роблять певні вчинки, як краще вчинити в тій чи іншій ситуації.

Теоретичне та практичне дослідження, проведене нами в цій роботі дало змогу визначити наступне:

1. Соціальний інтелект - це здатність розпізнавати, передчувати і прогнозувати поведінку, вчинки і дії інших людей.

2. Саме в старшому дошкільному віці відбувається активний розвиток соціального інтелекту. Найважливішою психологічною умовою успішного його розвитку є інтенсивна взаємодія в дітей зі значущими дорослими.

3. Проведене нами дослідження за допомогою тесту "Соціальний інтелект" Дж. Гілфорда показало, що діти дошкільного віку вже здатні зрозуміти настрій, емоції, почуття іншої людини, а от прогнозувати і розуміти поведінку, взаємодію людей їм ще складно.

В подальшому ми плануємо розширити вибірку досліджуваних та застосувати більше діагностичного інструментарію, що дозволить одержати більш точні та повні данні щодо особливостей формування соціального інтелекту в дітей дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анурин В.Ф.* Интеллект и социум. Введение в социологию интеллекта / В.Ф. Анурин. – Н. Новгород: Издательство Н-городского университета, 1997.
2. *Гилфорд Дж.* Три стороны интеллекта // Психология мышления / Дж. Гилфорд / [Под ред. А.М. Матюшкина]. – М., 1965.
3. *Емельянов Ю.И.* Активное социально-психологи-ческое обучение / Ю.И. Емельянов. – Л., ЛГУ, 1985.
4. *Куницына В.Н.* Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношение / В.Н. Куницына // Сб. Теоретические и прикладные вопросы психологии. – Вып. 1. – Ч.1. – 1995.
5. *Михайлова Е.С.* Социальный интеллект. Концепции, модели, диагностика / Е.С. Михайлова. – СПб.: Изд-во СПб ун-та.
6. Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Ушакова, Д.В. Люсина. – М., 2004.
7. Социальная психология личности / Ответств. ред. М.И. Бобнева и Е.В. Шорохова. – М.: "Наука", 1979.
8. *Ушаков Д.В.* Социальный интеллект как вид интеллекта / Д.В. Ушаков // Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования / [под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова]. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2004.
9. *Южанинова А.Л.* К проблеме диагностики социального интеллекта / А.Л. Южанинова // Проблемы оценивания в психологии. – Саратов, 1984.

Подано до редакції 19.09.2011
